

Nagy Sarolta*

Sárospatak

Az ünnep titkai. Rembrandt: *A pásztorok imádása* című festmény üzenete

Secrets of the Feast. The message of Rembrandt:

“The Adoration of the Shepherds”. Abstract

“The Adoration of the Shepherds” by Rembrandt is a sermon expressed by a paintbrush. It was made in 1646, four years after the death of the artist’s wife. During the eight years of their marriage they had lost three babies, with only the fourth child reaching adulthood. As Rembrandt recalls, “after Saskia’s passing I began to realize: there is no saving power [...] apart from that of the community of truly renewed and converted souls. This is why I started to portray Jesus’ parents, i.e. their threefold unity. The birth-story for me is not a sentimental scene created by Italian artists, but a deep and close togetherness of a few people. This I intended to express by the intimate gloaming, the radiance and dispersion of the inner light [originating from the infant Jesus] as well as by the natural gestures.”

The sun-like light which glares from within the child, is reflected on the faces of those who are around him: the closer the brighter. Christmas begins with a personal relationship between Jesus and a human being who receives him. It is like the intimate connection between Jesus and Mary. Joseph appears like a protecting tent above them. The core of Christmas is the family, but the family is not the ultimate source of happiness. Those without a family can find happiness in the Christian community. The old man with the lamp might represent the prophets of old who kept the hope in the Messiah alive. The boy in the right corner is about the same age as Titus (Rembrandt’s son) could have been at the time of composition. He is more or less on the same level with the infant. Jesus came as a child to the children also. Furthermore, the dog was a despised animal. Nevertheless, it can also come, as any unclean is allowed to come, for there is no guard, no barrier obstructing our way to Jesus. There is another child held by a woman. Three children among nine adults! Christmas is complete with children’s voice. Christmas brings together the generations: the children, the adults and the elderly people. Right up in the roof a cross is formed by the beams in the rafters. The infant Jesus is looking into that direction! The cross had been in front of Him from the beginning to the end. In the upper section of the picture to the left there is a puzzling spot placed on the beams. It looks like “emptiness”, like a “navel”, like an “open tomb”. Jerusalem is taken as the navel of the earth, i.e. as the central point of the cosmos, where the “world tree”, the “axis mundi” pierces the earth. The “omphalos-stone” is situated right in the church of the Holy Sepulchre in Jerusalem. It is regarded as the place where Jesus was buried – and resurrected! The amorphous spot is put in the middle of the X-beams – and of course it reminds us of the Greek monogram (XP) of Christ. For Rembrandt the central point of the earth is not a geographical point any more, but rather a spiritual one: Christ! His resurrection is the mystic point of encounter between the divine sphere and human existence. Our supposition, i.e. to take it as a sign of

* Nagy Sarolta (PhD. habil.) Dunántúlon született. Tatán, az Eötvös József Gimnáziumban érettségizett, teológiai tanulmányait Budapesten végezte. 1995-ben gyakorlati teológiából doktorált Budapesten, 2008-ban habilitált a Debreceni Hittudományi Egyetemen. Pedagógiai diplomát a Debreceni Egyetemen szerzett. Férjével együtt húsz éven keresztül a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskola tanára. 2010-től a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tanára, ahol a katekétikai tantárgycsoportot és pojménikát tanítja.

Jesus' empty tomb, is affirmed by the mathematics of the picture as well, for it is right in the "golden ratio" or in the "divine section" of the picture. Birth, crucifixion and resurrection are the three main points of Jesus' life, observable in a glance in Rembrandt's gorgeous picture. The three points shape a triangle which is of course the sign of God – of Jesus' deity.

Keywords: Rembrandt, Christmas, birth, Jesus, Mary and Joseph, shepherds, Bethlehem, glory.

Rembrandt 1646-ban festette *A pásztorok imádása* című alkotását, a szenvedő és Biblián élő emberek mély látásával, amelytől művei sokak számára valóban „élet-változtató”¹ hatásúak lettek. Személyes tragédiák sora vezetett idáig. Három gyermekét vesztette el néhány hetes korukban, csak a negyedik, Títus érte meg a felnőtt kort, aki 1641-ben született. A következő évben, 1642-ben meghalt a felesége, Saskia. Mindössze nyolcévnyi közös út adatott nekik, azt is át- meg átszántotta a halál. Négy évvel Saskia halála után festette meg *A pásztorok imádását*. Ő maga így vall erről:

„Saskia halála után kezdtem ráébredni, hogy sem a mi büszke hollandus világunkban, sem egyáltalán a világban, de mégcsak nem is a Rómát legyőzni vélő Genf egyháziasságában rejlik a megtartó erő, hanem egyes-egyedül az igazán megújult, megtért lelkek közösségében. Ezért kezdtem Jézus szüleit, vagyis az ő hármasságukat ábrázolni. A születéstörténet számomra nem az itáliai mesterek érzelmes beállítása, hanem egynéhány ember mély, belső összetartozása. A meghitt félhomály, a belülről kibontakozó és szétáradó világosság, az egyszerű taglejtések mind-mind ezt kívánják megpecsételni.”²

A festő mintegy fénycentrumba helyezi a gyermek Jézust. Ragyogó fénye vonja magára első pillantásunkat. Valami mély, belső, immanens világosság ez. Olyan fehér, mint a nap, de több is, mint amit bármely világítótest okozhat, mert ez „doxa”, Isten dicsőségének ragyogása. A teremtésre emlékeztet: előbb lett a világosság, s csak utána lettek a világítótestek: a Nap, Hold és a csillagok. Rembrandt ecsettel hirdeti az ígét: *A világosság a sötétségben fénylik...* (Jn 1,5). A Jézusból áradó világosság legyőzi a sötétséget. A világosság: az élet. *Benne élet volt, és az élet volt az emberek világossága* (Jn 1,4). Ez a világosság és ez az élet, amely a halált is legyőzi, ragyog a Feltámadott arcán, a Jelenések Jánosának bizonyágtétele szerint úgy, *mint amikor a nap teljes erejével fénylik* (Jel 1,16). Karácsonyhoz hozzátartozik a fény: ünnepi kivilágítások,

¹ Wright, Christopher: *Rembrandt and his Art. Hamlyn*. London, New York, Sydney, Toronto 1975, 11.

² Reisinger János: *Mit, miért, hogyan rajzoltam és festettem. Rembrandt Harmenszoon van Rijn. A tekezőlő fiú keze 1606–2006*. BIK Könyvkiadó és az Oltalom Alapítvány, Budapest 2006–2007, 117.

csillagszóró, gyertya, amelyek tudva, tudatlanul azt hirdetik, hogy a világosság győz a sötétség felett.

Mögötte: Mária. Karácsony mindig két személy egymáshoz való mély, belső kapcsolódása: Jézusé és az őt befogadó emberé, ahogyan a preegzisztens Jézus igent mondott Máriára, és Mária alázatosan igent mondott Jézusra. Az angyal szavára fogant; és méhébe fogadta Jézust. Karácsony ünnepként való megtapasztalása mindig ebből a személyes viszonyulásból indul: Jézus minden igyekezetünket megelőző, üdvösséges hozzánk fordulásából és a mi engedelmességünkéből.

József az édesanya és a gyermek fölé magasodik úgy, ahogy a sátor szokta oltalma alá vonni a védelmére vágyókat. Férfiúi jelenléte biztonságot jelent a törékeny aszszonynak és a gyermeknek. Itt kissé háttérben marad, mint az evangéliumokban, de máskor ő az angyal által megszólítható, vezethető, feladattal terhelhető fél (Mt 2,13–15; Mt 2,19–23). Egyikük szerepe sem alávalóbb a másiknál. Így teljes a család.

A kép középpontját a család jelenti, ahová Jézus érkezett. Az ünnep magva a család. A családi meghitt, boldog karácsonyok emléke egész életre szólóan bevésődik emlékezetünkbe. Hiánya egy életen át elkísér. Otthon, a karácsonyfa mellett olvasott íge, a csillagszóró mellett énekelt karácsonyi ének és az imádság mással nem pótolható karácsonyi élményt nyújt gyermeknek és felnőttnek egyaránt. Rembrandt azonban nem teszi a családot a boldogság végső forrásává. Túlmutat rajta a lelki közösségig, ami a pásztorokban testesül meg. Hogyan is mondta a fenti idézetben? „...a megtartó erő ...egy-egyedül az igazán megújult, megtért lelkek közösségében” rejlik. Tehát létezik egy olyan lelki közösség, amelyet Jézus vonz maga köré, amely pótolhatja a családot, és ez a gyülekezet!

A pásztorok „gyülekezetében” látható egy öregember, aki lámpát tart kezében. Őrálóló. Talán az előző nemzedékek sorát sűríti magába. Azokat a prófétákat és bölcs öregeket, akik reménykedve várták a Messiást. Szavaik életben tartották a reménységet az idők teljességéig, amikor az igazi világosság megjelent. Fényük csak szövétnek volt, de elegendő arra, hogy a korszakok sötét útvesztőiben a rájuk bízottak el ne tévelyedjenek. Ilyen lámpás-ember volt az agg Simeon és az élemedett korú próféta-asszony: Anna (Lk 2,25–38). Fényük azonban már helyet ad a ragyogóbb fénynek. Ilyen lámpás-emberek lehetnek a bölcs tanítók, a nagyszülők és kegyes életű családi ősök is.

Az emberek arcát az a fény világítja meg, amely Jézusból árad. Ez tükröződik vissza a körülötte lévő emberek arcán, hiszen ez az, ami *megvilágosít minden embert* (Jn 1,9). Minél közelebb lép hozzá valaki, annál jobban ragyog fel rajta a krisztusi világosság, annál teljesebb lesz benne az élet – és a karácsonyi ünnep.

Jobbra, a kép alsó sarkából előbukkan egy kisfiú, aki a kutyájával játszik. A gyermekek általában szeretik az állatokat, a kisfiúk különösen a kutyákat. Látványa örömet ébreszt – az ünnep velejárója az öröm (vö.: Lk 2,10)! Nagyjából a gyermek Jézus és édesanyja magasságában helyezkedik el. Rembrandt talán saját kisfiát festette oda, aki a kép születésekor ötéves volt. Jézus a gyermekekhez is jött, a játékaik világába. Gyermekeként a gyermekeké is lett. Küldetését nem állja gyermekek játékához hasonlítani (Mt 11,17). Gyermeke-voltát mindvégig hangsúlyozta, ami az Atya-gyermek relációban válósulhat meg. Csak a megbékélt létben tud „játszani” az ember.³ Akiket szeretnek, azok tudnak játszani, nem azok, akiknek sok játékuk van. Nem a birtoklástól, hanem a szabad viszonyulásoktól válhat az élet szép játékká. Isten legfőbb uralmába vetett hit

³ Vö. Szathmáry Sándor (szerk.): *Kincs a szántóföldben*. Református Zsinati Iroda, Budapest 1996, 40.

által adatik az életnek könnyedség, természetesség és spontaneitás. Az emberlét sokkal inkább kiteljesedik, ha szabadon, játékszerűen alkothat – műhelyben, íróasztalnál, konyhában és bárhol –, mint a kényszerű munkában. A kreatív karácsonyi díszek, a szépen becsomagolt ajándékok és az ünnepi asztal talán a játékos lét iránti igényt is hivatott megjeleníteni. De értelmét veszített lesz a karácsonyunk, ha Jézusra csak mint gyermek Jézusra emlékezünk. A gyermekek sem csak gyenge gyermeket akarnak látni Jézusban, hanem erős felsőbbrendű hatalmasságot is, akire számíthatnak.

Az, hogy a kutya a képre kerül, nem lehet véletlen. Véletlenül nem fest a festő, legfeljebb intuíciókra hagyatkozva. Éppen egy kutyáról más összefüggésben írja Rembrandt, hogy „ahol az emberek összefognak, ott az állatok is felfigyelnek, nem lehetnek közömbösek”,⁴ vagyis ott megjelennek az állatok is. Vajon nem azt fejezi ki itt, hogy még az állatvilág is felfigyelt arra a rendkívüli eseményre, hogy Isten Fia emberként született meg?! A kutyát megvetett, tisztátalan állatnak tekintették. S éppen egy kutya jön! Jöhet a tisztátalan is Jézushoz, mert az istállóban nincs palotaórság, nincs sorompó, ott nem szednek belépődíjat. A kegyelem mindenkié. Az istállóba mindenki jöhet. Krisztus mindenkié.

A képen látható egy másik gyermek is, akit egy asszony emel föl, hogy lássa az újszülöttet. Kilenc felnőtt között három gyermek...(!) A karácsony a gyermekeké és a gyermek-lelkületüké. A karácsony akkor teljesebb, ha a karácsonyfa alatt gyermekhang is hallatszik. Legyenek együtt a nemzedékek: a gyermekek, a szülők és az öregek! Örömük így teljesebb lehet.

A képnek gyakran csak az alsó szegmensét veszik figyelembe, s levágják a kép felső részét, mint kevésbé lényegest, mert nem lehet belőle érzelmős karácsonyi hangulatot várni, nem lehet belőle üzletet csinálni, „csak foglalja a helyet”. Afféle ráadás. Karácsonyainknak és ünnepeinknek csak az emberi-földi megjelenítése érdekli a tömegeket. Az, ami látható az ünnepből. Pedig a lényeg a sötétben bontakozik ki, a kép felső részén!

A gyermek-Jézussal szemben, fönt a gerendázatból kereszt rajzolódik ki.⁵ Erre a hivatalos képelemzés mutat rá. Jézus születésétől kezdve a kereszt felé néz! A keresztre való tekintettel vállalta az inkarnációt. Karácsony már nagypéntek fenyegető árnyát is megidézi.

Mi lehet a kép háttérében kirajzolódó nagy „folt”? Ahhoz túlzottan szem előtt van, hogy ne tulajdonítsunk neki jelentőséget. Valami rejtély, titok, „üresség”. Talán a húsvéti üres sír? Köldök formájú. Ezékiel próféta szerint Jeruzsálem a föld köldöke (Ez 5,5; 38,12). A köldök a föld kozmikus közepét jelzi. Az antik világkép szerint a föld tányérszerű képződmény, amely egy függőleges tengelyre szűrődik. Ez a függőleges tengely, amely összekapcsolja az eget a földdel, az „axis mundi”, a világfa. Ahol ez a függőleges tengely átszúrja a földet, ott van a „föld köldöke”, vagyis a világ közepe. A „föld köldöke” címért a legkülönbözőbb helyek szálltak versenybe, így pl. Delphi Görögországban és Cusco Peruban, de valószínűleg a samaritánusok is ezzel az igénnyel tekintettek a Garizim hegyére.⁶ A rabbinikus hagyomány talán a hellén tradícióval versengve helyezte a föld köldökét Jeruzsálembe. Ennek megfelelően a középkori térképeken, az úgynevezett T-O ábrázolásokon („orbis terrarum”) a föld országai Jeruzsálem körül csoporto-

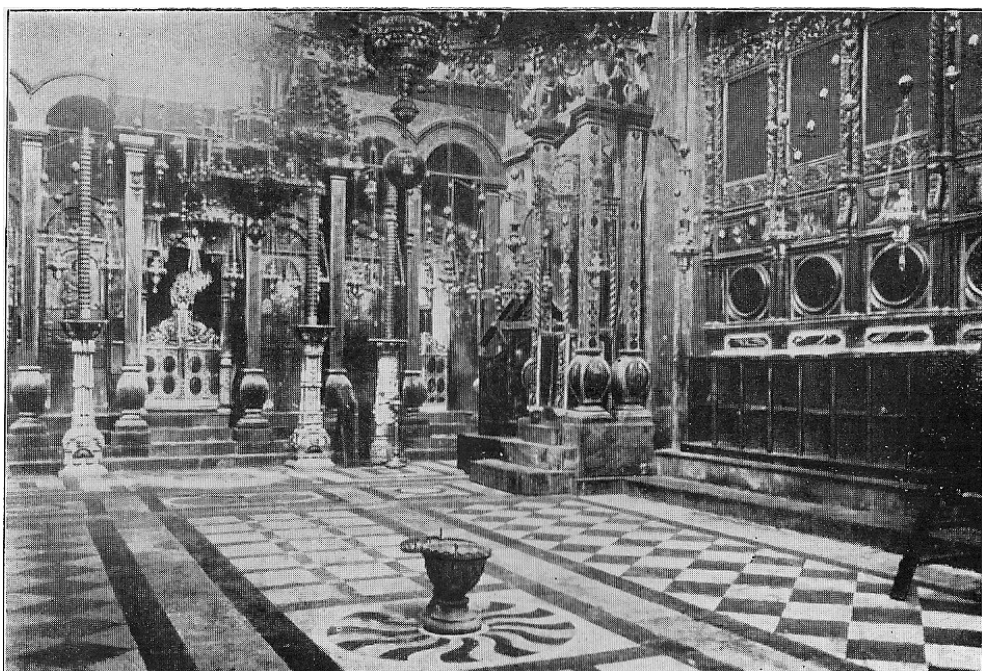
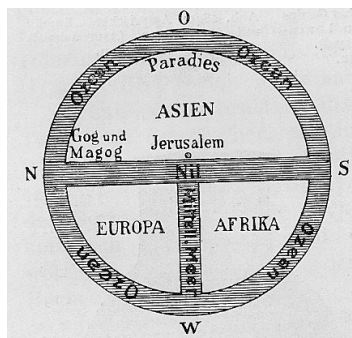
⁴ Reisinger János: *i. m.* 114. Vö. az *Éjjeli őrvár* című festménnyel.

⁵ National Gallery, London, <http://www.nationalgalleryimages.co.uk/Imagedetails.aspx?q=NG47&ng=NG47&frm=1> (2012. december 18.).

⁶ Zimmerli, Walter: *Ezékiel II.* 2., Aufl., Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1979, 956.

sulnak (vö. Ézs 19,24). Rembrandt jól ismerhette ezt a felfogást.⁷ A mai napig látható Jeruzsálemben a Sír-templomban a „föld köldökének” kehellyel jelölt pontja, az omphalos-kő.⁸

A köldök a titok és a látható világ találkozási pontja. A köldök(zsinór)on keresztül jön az éltető erő. Rembrandt festményén a „köldök” X-alakú gerendázat közepén látható. Görögül a „XP” Krisztus monogramja. A „föld köldöke” a világmindenség közepe, *nem itt vagy amott* (vö. Jn 4,21!) földrajzi hely, hanem a feltámadott Krisztus, akin keresztül a menny megtartó, éltető ereje a világba jött. Az ő monogramjának közepébe kerül a „föld köldöke”-szimbólum. Jeruzsálemben a Szent Sír-templomban van az a hely, ahol Jézust eltemették, s ahonnan feltámadt. Joggal feltételezhetjük, hogy Rembrandt képén a tárgyal „rejtély” a „föld köldöke”, a húsvéti üres sír, amelyben legyőzött a halál. Így teljes a megváltás. Ahol karácsonyról és nagypéntekről megemlékezünk, lehetetlen, hogy

elfelejtkezzünk húsvétról, a feltámadásról. A születés, a nagypénteki kereszt és az üres sír motívuma háromszöget zár be, ami Isten szimbóluma, Jézus Krisztus istenségéről tanúskodik. Ünnepeink akkor lehetnek teljesek, ha ebben a dimenzióban értelmezzük őket, mert az ünnep lényegéhez a láthatón túllátva jutunk. Jézus Krisztuson keresztül kapcsolódhatunk Isten országába.

⁷ A kép forrása: Jeremias, Alfred: *Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients*. 4. Aufl. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1930, 702.

⁸ A kép forrása: Jeremias, Alfred: *i. m.* 703.

Ha megnézzük a Jézus-korabeli Palesztina térképét, Jeruzsálemtől, a „föld köldök”-étől délre („lefelé”) található Betlehem, a „születés helye”. Tehát a földrajzi tájolásnak is megfelel a fenti értelmezés. Mindezen túl pedig a matematika is igazolja állításunkat, miszerint ez az amorfi alakzat a „köldök”, illetve a húsvéti sír, ugyanis a kép aranymetszési pontjában van. Ettől eszmei középponttá válik, s ezért nem tudjuk levenni róla tekintetünket, jöllehet a fényes jászol első pillantásra jobban felhívja magára a figyelmet. A vertikális és horizontális arany-arány metszési pontjában van az istenlét és az emberlét szférájának találkozási pontja, a feltámadás helye, hiszen éppen *feltámadása által bizonyult Isten hatalmas Fiának* (Róm 1,4).

Az „X” egyúttal harántkereszt, András-kereszt is. A hagyomány szerint András apostolt ilyen keresztre feszítették fel. A kereszt a tanítványság sorsa: *ha valaki én utánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel a keresztjét, és kövessen engem...* (Mt 16,24) – mondja Jézus.

A képen tett körút végén visszaérkezünk a kiindulóponthoz, de mélyebbre látunk. A háttérben egy ökör vonalai rajzolódnak ki. Érdekes, hogy míg József csak a 6. századtól szerepel a képeken, az ökör és a szamár kezdettől fogva. Ábrázolásukat Origenész (†254) Ézsaiás próféta szavaival kapcsolja össze: *Az ökör ismeri gazdáját, és a szamár az ő urának jászlát; Izráel nem ismeri, az én népem nem figyel reá!* (Ézs 1,3). Nyssai Gergely (†394) szerint az ökör a jászol mellett a zsidóságot jelképezi, amely a törvény igájában van, amelyet megköt a törvény.⁹ Hagyományosan szamár is szokott szerepelni a karácsonyi jászol-képeken. Itt nem látható. Csak megjegyezzük, hogy Nyssai Gergely szerint a szamár a pogányságra utal, amely a bálványimádás terhét viseli.¹⁰ Így találkozik a jászolbölcsőnél a két nép, akiket Jézus egyként megszabadít.

A kép legmélyén, hátul még egy létra képe bontakozik ki, ami Jákób latorjáját juttatja eszünkbe. Jákób álmában az ég kapuját megnyitva látta, s egy létrát, amelyen Isten angyalai jártak le s föl (1Móz 28,10 skk.). Az Bétel volt. Ez Betlehem. Közös bennük az, hogy mindkét helyen megnyílt az ég. De Betlehembben Isten küldötte végérvényesen és visszavonhatatlanul lejött a földre, hogy soha többé ne hagyjon magunkra futásainkban, meneküléseinkben, megaláztatásainkban, bűneinkben, vívódásainkban, vállalásainkban.

Hogy többé ne kőre, hanem szívünk hústáblájára legyen írva: *Ne féljete, mert ...született néktek ma a Megtartó, ki az Úr Krisztus, a Dávid városában.* (Lk 2,11 – Károli ford.)

Felhasznált irodalom

Wright, Christopher: *Rembrandt and his Art. Hamlyn.* London, New York, Sydney, Toronto 1975.

Reisinger János: *Mit, miért, hogyan rajzoltam és festettem. Rembrandt Harmenszoon van Rijn. A tékozló fiú keresése 1606–2006.* BIK Könyvkiadó és az Oltalom Alapítvány, Budapest 2006–2007.

Szathmáry Sándor (szerk.): *Kincs a szántóföldben.* Református Zsinati Iroda, Budapest 1996.

Zimmerli, Walter: *Ezechiél II. 2.,* Aufl., Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1979, 956.

Jeremias, Alfred: *Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients.* 4. Aufl. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1930.

Seibert, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona.* 3. kiad. Corvina Kiadó, Budapest 2004.

⁹ Jézus születése. In: Seibert, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona.* 3. kiad. Corvina Kiadó, Budapest 2004, 149.

¹⁰ Uo.